

Date: 17th April-2026

MAQSUD SHAYXZODANING "MIRZO ULUG'BEK" DRAMASIDA ILM-FAN VA SIYOSAT ZIDDIYATI.

Amirxonov Ibrohim Abdurahmon o'g'li

Toshkent davlat transport universiteti

“Temir yo‘l transport muhandisligi” fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" tarixiy dramasiidagi ilm-fan va siyosat o'rtasidagi ziddiyat badiiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Asarda Mirzo Ulug'bek siymosi orqali ma'rifatparvarlik, ilmiy izlanish va adolatli boshqaruv g'oyalari, Abdulatif va uning atrof-muhiti orqali esa hokimiyatparastlik, siyosiy pragmatizm va kuchga tayanuvchi davlat boshqaruvi modeli qarama-qarshi qo'yilgan. Maqolada dramaturgning ushbu ziddiyatni syujet, obrazlar tizimi, dialoglar va kompozitsion yechimlar orqali qanday ochib bergani, shuningdek, bu kurashning fojiali yakuni orqali ifodalangan xulosa yoritilgan. Tadqiqot natijasida shuni ta'kidlash mumkinki, Shayxzoda nafaqat tarixiy voqeani, balki insoniyat tarixida takrorlanib turadigan "ma'rifat va hokimiyat" to'qnashuvini muammo sifatida ko'targan. Asarning g'oyaviy dolzarbligi bugungi bilim jamiyati sharoitida ham o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: Maqsud Shayxzoda, Mirzo Ulug'bek, tarixiy drama, ilm-fan, siyosat, ziddiyat, hokimiyat, ma'rifat, fojia, badiiy talqin, XV asr, Samarqand.

Abstract: This article provides an artistic and philosophical analysis of the conflict between science and politics in Maqsud Shayxzoda's historical drama "Mirzo Ulug'bek." Through the figure of Mirzo Ulug'bek, the work contrasts the ideals of enlightenment, scientific inquiry, and just governance with the models of power-seeking, political pragmatism, and force-based administration represented by Abdulatif and his circle. The article examines how the playwright reveals this contradiction through the plot, character system, dialogues, and compositional solutions, while also highlighting the conclusion expressed through the tragic end of this struggle. The study concludes that Shayxzoda did not merely depict a historical event but raised the clash between "enlightenment and power"—a recurring theme in human history—as a fundamental problem. The ideological relevance of the work remains significant in today's knowledge-based society.

Keywords: Maqsud Shayxzoda, Mirzo Ulug'bek, historical drama, science, politics, conflict, power, enlightenment, tragedy, artistic interpretation, 15th century, Samarkand.

O'zbek adabiyotida tarixiy mavzu doimo muhim o'rin tutib kelgan. XX asr o'zbek dramaturgiyasida esa Maqsud Shayxzoda ijodi ayniqsa ajralib turadi. Uning "Mirzo Ulug'bek" dramasi nafaqat tarixiy shaxsning hayoti haqida hikoya qiluvchi asar, balki insoniyat rivojida doimiy ravishda takrorlanib turadigan ikki kuch – ilm-fan va siyosat o'rtasidagi keskin ziddiyatni o'zida aks ettirgan falsafiy-axloqiy qo'llanmadir. Dramaturg ushbu asar orqali shuni ko'rsatmoqchiki, tarixda buyuk kashfiyotlar qilgan, ma'rifat yo'lida

Date: 17th April-2026

fidokorona kurashgan shaxslar ko'pincha siyosiy hokimiyatning shafqatsiz qonunlari qurboni bo'lgan. Aynan shu to'qnashuv asarning g'oyaviy yadrosini tashkil etadi.

Asarning yaratilish tarixiga nazar tashlasak, 1941-yilda yozilgan drama o'sha davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatida paydo bo'lgan bo'lsa-da, unda ko'tarilgan muammo vaqt va makon chegarasidan tashqariga chiqadi. Shayxzoda Mirzo Ulug'bekni oddiy hukmdor sifatida emas, balki butun bir davrning ma'naviy va ilmiy ramzi sifatida talqin qiladi. Ulug'bekning Samarqandda qurgan rasadxonasi, yulduzlar harakatini kuzatishdagi sabr-toqati, "Ziji Ko'ragoniy"ni yaratishdagi mehnati – bularning barchasi asarda ilm-fanga bo'lgan cheksiz sadoqatning timsoli sifatida berilgan. Dramaturg shoirona uslubda ta'kidlaydiki, Ulug'bek uchun haqiqat osmonda, yulduzlar orasida, aniq hisob-kitoblarda yashaydi. Uning dunyoqarashi shunday qurilganki, kuch va qudrat emas, bilim va adolat ustun turishi kerak.

Ammo siyosatning o'z qonunlari bor. Asarda bu qonunlar Abdulatif va uning atrof-muhiti, saroy amaldorlari, harbiy boshliqlar orqali namoyon bo'ladi. Ular uchun hokimiyat – oliy maqsad, ilm-fan esa faqat shu maqsadga xizmat qiluvchi vosita yoki kerak bo'lmaganda, vaqtni behuda sarflash deb hisoblanadi. Shayxzoda bu ikki dunyoqarashni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish orqali keskin ziddiyat yaratadi. Bir tomonda tinchlik, kuzatish, fikrlash, yaratish bor; ikkinchi tomonda esa shoshilinchlik, fitna, kuch ishlatish, yo'q qilish turadi. Bu ziddiyat faqat g'oyaviy emas, balki syujet harakatlantiruvchi kuchga aylanadi. Dramaning rivoji aynan shu to'qnashuv atrofida qurilgan.

Keragidan ko'p yetaridan ortiq: Obrazlar tizimida bu ziddiyat juda aniq ko'rinib turadi. Ulug'bek obrazi ilmiy fidokorlik va insonparvarlikning cho'qqisi sifatida tasvirlangan. U o'g'li Abdulatifga ham ilm yo'lini, adolat yo'lini ko'rsatmoqchi bo'ladi, lekin siyosiy reallik boshqacha yo'l talab qiladi. Abdulatif esa hokimiyatga intilish, otasining "bo'sh" ilmiy ishlari bilan shug'ullanmaslik, kuch va nufuzni qo'lga kiritish kerak degan g'oyaga ergashadi. Dramaturg bu yerda oddiy "yaxshi-yomon" qarama-qarshiligini emas, balki tarixiy va ijtimoiy qonuniyatlarni ochib beradi. Siyosat maydonida yumshoqlik, shaffoflik va ilmiy mulohaza yurishmaydi; bu yerda qattiqqo'llik, makr va tez qaror talab qilinadi. Ulug'bekning fojiasi shundaki, u o'z davrining siyosiy qonunlarini tushunmadi yoki tushunsa ham, ularga bo'ysunishni o'z ma'naviy burchiga zid deb bildi.

Shayxzoda ushbu ziddiyatni faqat g'oya darajasida qoldirmasdan, badiiy vositalar orqali ham chuqur yoritgan. Dialoglar tizimida ilm-fan va siyosat vakillari o'rtasidagi bahslar keskin, qisqa va mazmundor qilib berilgan. Ulug'bek gapirganda uning so'zlarida mulohaza, sabr, kelajakka ishonch sezilsa, Abdulatif va uning tarafdorlari gapirganda keskinlik, shoshilinchlik, amaliy manfaat ustunlik qiladi. Dramaturg kontrast usulidan mohirona foydalangan: rasadxonaning sokin, ilmiy muhiti saroydagi g'ala-g'ovur, fitna va yashirin kurashlarga qarama-qarshi qo'yilgan. Bu sahnalar orqali biz o'zimizga ziddiyatning nafaqat g'oyaviy, balki hissiy-jismoniy darajada ham mavjudligini his qiladi.

Asarning tuzilishi ham shu ziddiyatga bo'ysundirilgan. Boshlanishida Ulug'bekning ilmiy yutuqlari, xalqning unga bo'lgan hurmati ko'rsatilsa, o'rtada siyosiy fitnalar kuchayib, obrazlar o'rtasidagi masofa kengayadi. Kulminatsiya nuqtasida esa ilm-fan va siyosat

Date: 17th April-2026

to'qnashuvi shaxsiy fojiaga aylanadi: ota va bola, alloma va hukmdor, ma'rifat va hokimiyat bir nuqtada kesishadi. Yakunda Ulug'bek halok bo'ladi, rasadxona vayron qilinadi, lekin Shayxzoda buni yakuniy mag'lubiyat emas, balki ma'naviy g'alaba sifatida talqin qiladi. Chunki tarix shuni ko'rsatadiki, siyosiy rejimlar vaqtinchalik, hokimiyat egallari o'zgaradi, lekin ilm-fan, ma'rifat va insoniy qadriyatlar asrlar osha yashaydi. "Ziji Ko'ragoniy"ning bugungi kungacha yetib kelishi, Ulug'bek nomining dunyo ilm-fanida abadiylashganligi – dramaturgning asosiy xulosasidir.

Zamonaviy nuqtai nazardan qaralganda, "Mirzo Ulug'bek" dramasiidagi ilm-fan va siyosat ziddiyati bugungi kun uchun ham o'ta dolzarb hisoblanadi. Hozirgi axborot asri, sun'iy intellekt, texnologik inqiloblar davrida ham bilim va hokimiyat, axloq va manfaat, uzoqni ko'ra bilish va qisqa muddatli natija o'rtasidagi kurash davom etmoqda. Shayxzoda asari shuni eslatib turadiki, jamiyat faqat kuch va iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan emas, balki ma'rifat, ilm va insoniy qadriyatlar bilan yashashi lozim. Siyosat ilm-fanni bo'g'sa, jamiyat orqaga ketadi; aksincha, siyosat ilm-fanni qo'llab-quvvatlasa, davlat va xalq ravnaq topadi.

Xulosa qilib aytganda, Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" dramasi tarixiy voqeani badiiy qayta ishlashning yuksak namunasi bo'lib, unda ilm-fan va siyosat ziddiyati chuqur falsafiy, axloqiy va badiiy jihatdan ochib berilgan. Dramaturg bu ziddiyatni obrazlar kurashi, syujet rivoji, kompozitsion yechimlar va til vositalari orqali ishonarli tasvirlagan. Asar shuni ko'rsatadiki, haqiqiy buyuklik kuchda emas, bilim va adolatda; fojia esa ma'rifatni tushunmagan jamiyatning o'z-o'zini yo'q qilishida yashiringan. Bugungi yosh avlod uchun ushbu drama nafaqat tarixiy meros, balki ma'naviy yo'l-yo'riq, ilm-fanga hurmat va vatanga sadoqat darsidir. Shayxzodaning so'zlari bilan aytganda: "Ilm o'chmaydi, faqat uni qo'llay olganlar yashaydi."

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Shayxzoda, M. Mirzo Ulug'bek: Tarixiy drama. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1965.
2. Shayxzoda, M. Tanlangan asarlar. 2-jild. – Toshkent: Cho'lpon, 1998.
3. Shayxzoda, M. Dostonlar va dramalar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. Karimov, N. Maqsud Shayxzoda: Hayoti va ijodi. – Toshkent: Fan, 1978.
5. Qosimov, J. O'zbek adabiyotida tarixiy shaxs va badiiy talqin. – Toshkent: Akademiya, 2014.
6. Abdug'afurov, A. Tarixiy dramaturgiya: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 1992.
7. Rahimov, R. O'zbek dramaturgiyasi tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1985.
8. Valiyev, A. Mirzo Ulug'bek va uning ilmiy maktabi. – Toshkent: O'zbekiston tarixi, 2005.
9. Ahmedova, M. Maqsud Shayxzoda dramalarida g'oyaviy-estetik qidirishlar Adabiyotshunoslik jurnali. – 2017. – №4.
10. XX asr o'zbek adabiyoti masalalari: Navoiy universiteti ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent, 2020.

